

УДК 377.8.011.3

Фесенко О.С.

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА «ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» ВЧИТЕЛЯ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розкрито сутність феномена «професійна компетентність» у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі; проаналізовано основні підходи сучасних дослідників стосовно визначення змісту професійної компетентності, висвітлюється неоднозначність науковців до вирішення зазначеного питання. Досліджуваний феномен визначений як багатогранне, системне утворення із широким спектром складових, кожна з яких може бути представлена як самостійне утворення – певна компетенція, необхідна складова «професійної компетентності» педагога. У статті підкреслюється процесуально-динамічний характер формування професійної компетентності як особистісного новоутворення в процесі професійно-педагогічної діяльності вчителя. З метою уточнення структури професійної компетентності всі її компоненти класифіковані як універсальні та спеціальні. В структурі професійної компетентності вчителя виділені два блоки, які складені із компетентностей наступного порядку. Блок універсальних компетентностей сформований науково-теоретичною, діяльнісною, валеологічною компетентностями. Блок спеціальних компетентностей вчителя відображає специфіку певного напрямку в освіті.

***Ключові слова:** професійна компетентність, структура професійної компетентності вчителя, універсальні та спеціальні компоненти професійної компетентності.*

Постановка проблеми. У зв'язку з адаптацією України до світових освітніх вимог питання професійного становлення педагога стають більш важливими. Отже, проблема дослідження сутності феномена «професійна компетентність» та визначення його складових є актуальною й своєчасною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над різними аспектами питання формування професійної компетентності майбутніх фахівців у процесі навчання працюють такі науковці: В.О. Адольф, В.В. Баркасі, Н.М. Бібік, Т.Г. Браже, В.М. Введенський, О.А. Дубасенюк, І.О. Зимня, О.Л. Зубков, І.А. Зязюн, Н.В. Кузьміна, А.І. Кузьминський, М.В. Левківський, О.В. Лебедева, М.І. Лук'янова, А.К. Маркова, І.П. Підласий, О.І. Пометун, Дж. Равен, О.П. Савченко, С.О. Сисоєва, О.П. Ситник, С.О. Скворцова, В.О. Сластенін, В. Хутмахер (W. Hutmacher), Р. Пшивара (R. Przywara), Дж. Равен (J. Raven). Способи підвищення професійної компетентності педагога розкриті в працях

А.К. Маркової, В.О. Сластьоніна. Тематика нашого наукового пошуку значною мірою доповнює дослідження названих авторів, дає змогу усвідомити ті чи ті погляди на сутність феномена «професійна компетентність» учителя початкової школи, виявити різні підходи до інтерпретації зазначеного феномена та з'ясувати його структуру.

Метою статті є дослідження сутності феномена «професійна компетентність» у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. «Глоссарий современного образования» тлумачить сутність «професійної компетентності» як комплекс професійних знань, вмінь, якостей особистості. До певних характеристик фахівця віднесені наступні професійні компетентності: «володіння на достатньо високому рівні професійною діяльністю; здатність до проектування власного професійного розвитку; вміння професійно спілкуватися; здатність до професійної відповідальності за результати власної праці» [1, с. 174].

У педагогічній науці поняття «професійна компетентність» розглядається з позиції різних підходів: особистісно-діяльнісного, системно-структурного, знаннєвого та інших. Сутність професійної компетентності науковцями розкривається з різних позицій: інтеграція знань, вмінь, якостей (Т.Г. Браже, Н.І. Запрудський); не тільки професійні знання, навички й досвід у певній спеціальності, а й ставлення до справи, здатність ефективно використовувати знання та уміння, а також особистісні якості (В.М. Введенський, О.П. Савченко), готовність до професійної діяльності (В.П. Безухов, В.А. Сластьонін, Д.Н. Узнадзе), володіння культурою (О.В. Бондаревська, О.В. Попова); інтеграція особистісних характеристик викладача із акцентуванням на результативній сфері (М.К. Кабардов); діяльнісна характеристика (Н.В. Кузьміна, М.І. Лук'янова), здатність до педагогічної діяльності (С.О. Скворцова).

Науковець А.О. Вітченко дефініцію «професійна компетентність» викладача тлумачить як готовність до розв'язання освітньо-наукових завдань, а базою для цього являються ґрунтовні фахові та психолого-педагогічні знання, уміння, досвід, культура педагогічного спілкування, етики педагогічної діяльності [2].

Н.В. Кузьміна до інтерпретації феномена «професійна компетентність» педагога підходить як до синтезу професійно-педагогічної компетентності, а саме: сукупності «вмінь педагога як суб'єкта педагогічного впливу, який особливим чином структурує наукове й практичне знання з метою покращення вирішення педагогічних завдань» [3, с. 90]. Серед чинників професіоналізму педагога автор визначає не тільки освітній аспект (навчання і виховання в закладі професійної освіти), а й особистісні характеристики (здібності, сімейне виховання, розвиток особистості), а також аспект набутих ознак (прагнень, переконань, здатності до самостійної діяльності впродовж професійного життя) [3]. Т.Е. Кочарян визначає професійну компетентність як сукупність професійних та особистісних якостей фахівця, що уможливує ефективно досягти якісних результатів у процесі педагогічної діяльності [4]. Професіоналізм діяльності викладача та способи його досягнення, як зазначає О.А. Дубасенюк, виявляються «найвищими цінностями для педагога» [5, с. 146]. В.Н. Введенський уважає, що ефективно здійснювати професійну діяльність можливо, якщо швидко оволодівати сучасними способами діяльності [6].

У своїх дослідженнях фахівці пропонують різні складові структури професійної компетентності педагога: мотиваційний, аксіологічний, гностичний, практичний, особистісний та творчий компоненти (І.Д. Бех та І.А. Зязюн); операційно-технологічну, мотиваційну, рефлексивну сфери як відображення певних рівнів професійної майстерності (Є.М. Павлютенков, В.В. Крижко); психолого-педагогічні знання, педагогічні уміння, професійні психологічні установки викладача, особливості, які забезпечують оволодіння вчителем професійними знаннями й уміннями (А.К. Маркова); аналітичні, гностичні, мобілізаційні, інформаційні, орієнтаційні та комунікативні вміння (О.Ф. Брискіна); професійну кваліфікацію; соціально-професійний статус; професійно значущі особистісні якості (С.Г. Молчанов); світоглядні позиції особистості та професійні якості (знання і вміння) (В.Р. Пасічник); Є.Л. Пупишева до професійно-педагогічної компетентності

відносить теоретичний, практичний, особистісно-гуманістичний компоненти; діяльнісну групу показників (характеризує знання та вміння), особистісну (визначається психологічними якостями особистості), результативну (вказує на навченість і вихованість учнів). В.Р. Пасічник стверджує, що професійна компетентність викладача не є сталою величиною, процес її формування ніколи не завершується і постійно триває, вона формується під час набуття вчителем педагогічного досвіду і спрямована на реалізацію оздоровчо-профілактичних, діагностико-прогностичних, навчально-розвивальних, методичних, виховних, комунікативних, організаційно-педагогічних, контрольних, просвітницьких аспектів його діяльності [7].

Дослідники З.А. Скрипка та Н.Д. Артемова вважають, що професійна компетентність педагога являє собою сукупність знань, умінь, навичок, досвіду. Автори сюди відносять також готовність до застосування методик і технологій, а також методів діагностування досягнень тих, хто навчається (що відповідає сутності методичної компетентності). Саме за таких умов, вважають науковці, можливо забезпечити якість у навчально-виховному процесі [8]. У своїй роботі вони пропонують наступні складові професійної компетентності педагога: комунікативну, організаційну, інформаційну, світоглядну компетентності.

Н.В. Кузьміна до складу професійно-педагогічної компетентності включає наступні види компетентностей: спеціально-педагогічну, методичну, соціально-психологічну, диференціально-психологічну, аутопсихологічну [9]. Л.І. Кобишева, Н.В. Кузьміна, М.П. Лапчик, А.К. Маркова, В.О. Сластенін, А.П. Тряпціна; А.В. Хуторський до складу професійної компетентності педагога відносять предметно-методичну, психолого-педагогічну, загальнонаукову та інформаційну компетентності.

Формування професійної компетентності педагога пов'язане безпосередньо із професійно-педагогічною підготовкою майбутніх учителів. Н.В. Іпполітова вважає, що змістовна частина професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів містить морально-психологічну, методологічну, теоретичну, методичну й технологічну підготовку. Зазначені види підготовки знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності, забезпечують ефективність здійснюваного освітнього процесу [10].

Дослідження структури професійної компетентності вчителя показало, що ця дефініція є багатограним, комплексним, та системним утворенням. Зазначимо, що науковці по-різному розкривають не тільки якісний зміст професійної компетентності та професійно-педагогічної компетентності вчителя, а також по-різному наповнюваність підпорядкованими компетентностями: методологічна компетентність, діяльнісна, методична, інформаційна, комунікативна, управлінська, технологічна, економічна, валеологічна (Я.Б. Сікора); спеціальна, методична, соціально-психологічна, диференційно-психологічна, аутопсихологічна компетентності (Н.В. Кузьміна).

Варто зазначити, що вчені розглядають професійну компетентність як процесуально-динамічне особистісне новоутворення, котре відповідає професійному становленню та розвитку, а також проявляється в діяльності. Науковець А.М. Волощук вважає, що професійна компетентність майбутнього вчителя гуманітарного профілю містить у собі науково-теоретичну (фундаментальну), педагогічну, предметну, соціально-психологічну, аутопсихологічну та методичну компетентності. Педагогічну компетентність у сфері навчання, виховання та розвитку А.М. Волощук розглядає як певні «знання педагогічних законів, закономірностей, концепцій і принципів, моделей освіти, педагогічних теорій і технологій» [11, с. 26]. Для ефективної реалізації особистості в усіх сферах викладацької діяльності педагогічну компетентність необхідно вдосконалювати, а динаміку її формування орієнтувати на високий рівень. Предметна компетентність містить глибокі предметні знання, вміння та спеціальні особистісні характеристики. Аутопсихологічну компетентність в контексті рефлексії педагогічної діяльності дослідниця розкриває як «здатність визначати і критично аналізувати переваги та недоліки в собі, власній професійній діяльності, обраних дидактичних методах і прийомах викладання» [11, с. 27].

Аналіз сутності й складових «професійної компетентності» педагога в науковій літературі дає змогу зробити висновок про неоднозначність підходів до цього питання. У ході дослідження виявлена тенденція до синонімічного ототожнення сутності і змісту понять «професійна діяльність педагога», «професійно-педагогічна компетентність», «професійна компетентність», «педагогічна компетентність». Визначення останніх передбачає наступні дослідження, але для спроби систематизувати зазначені дефініції пропонуємо встановити таку ієрархію: професійна компетентність педагога (або інших профілізацій) має виступати в якості системоутворювального (системотвірного) поняття, яке підпорядковує компоненту другого порядку – «педагогічну компетентність». Сутність останньої розкривається через сукупність складових третього порядку (наприклад, методичної, дидактичної та інших компетентностей).

Ми пропонуємо розглядати професійну компетентність педагога як здатність ефективно розв'язувати стандартні та проблемні ситуації, що виникають у педагогічній діяльності за рахунок єдності теоретичної й практичної готовності педагога до здійснення педагогічної діяльності. Ми погоджуємося із твердженням про широкий спектр складових сфери цього поняття. Серед найсуттєвіших вважаємо наступні: спеціально-педагогічну компоненту (містить знання, вміння, здатності у сфері майбутньої професії, а саме предметну, дидактичну, методичну компетентності), соціально-психологічну; комунікативну (знання і досвід в сфері процесів спілкування), диференційно-психологічну (знання педагога про індивідуальні особливості кожного учня, його здібності, особливості характеру і виявляється у визначенні ефективних способів індивідуальної роботи з ним); валеологічну; аутопсихологічну або рефлексивну (самоаналіз та висновки про власне професійне самовдосконалення, сильні й слабкі сторони своєї особистості та діяльності), діяльнісну, організаційну компоненту (управлінську), світоглядну, методологічну. В свою чергу, кожна виділена компонента може бути представлена як самостійне утворення – певна компетенція, необхідна складова «професійної компетентності» педагога. Зазначимо, що під час підготовки студентів у педагогічних коледжах можна лише «впливати» на набуття майбутніми фахівцями професійної компетентності; формувати необхідно її конкретні складові.

У дослідженнях А.М. Волощук спостерігається зв'язок між здібностями педагога до педагогічної професії та функціями, які виконує вчитель під час професійної діяльності [11]. Науковець зазначає, що викладач має володіти всією системою педагогічних здібностей, оскільки відсутність одних не компенсується кращим розвитком інших.

У Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір запропоновано зміст педагогічної освіти формувати з урахуванням фундаментальної, психолого-педагогічної, методичної, інформаційно-технологічної, практичної і соціально-гуманітарної підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників [12]. Зазначені характеристики науковці відносять до структурних компонентів професійної компетентності та інтерпретують відносно до того чи того предмета дослідження.

На основі аналізу наукової літератури та чинних навчальних планів підготовки вчителів початкових класів ми вважаємо за доцільне виділити універсальні та спеціальні професійні компетентності. До блоку універсальних компетентностей пропонуємо віднести наступні: науково-теоретичну або фундаментальну компетентність (включає психологічну, педагогічну, світоглядну компетентності); діяльнісну компетентність (містить здатність до організаційно-управлінської діяльності); валеологічну або здоров'язберігаючу компетентність.

Психологічна компетентність складається із соціально-психологічної, диференційно-психологічної, аутопсихологічної (або рефлексивної) та комунікативної компетентностей. Педагогічна компетентність являє собою родове поняття, стосовно до якого методична, дидактична та методологічна компетентності є поняттями видовими. Блок спеціальних

компетентностей розкриває відповідну специфіку певного фаху. Для майбутнього вчителя початкових класів такою являється предметна, а саме природнича компетентність.

Висновки. У науковій літературі поняття «професійна компетентність» презентоване як багатогранне утворення. Сутність феномену «професійна компетентність» ми розглядаємо як здатність ефективно розв'язувати стандартні та проблемні ситуації, що виникають у педагогічній діяльності за рахунок єдності теоретичної й практичної готовності педагога до здійснення педагогічної діяльності. Широкий спектр складових професійної компетентності вважаємо за доцільне розділити на універсальні та спеціальні з метою конкретизації та систематизації структури зазначеного феномену.

Список використаних джерел

1. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.: Под общ. ред. Е.Ю. Усик; [Сост.: Астахова В.И. и др.]. – Х. : Изд-во НУА, 2007. – 524 с.
2. Вітченко А.О. Компетентнісний підхід до підготовки викладача вищого військового навчального закладу / А.О. Вітченко, А.Ю. Вітченко // Вісник Національного університету оборони України. – 2012. – № 5 (30). – С. 33–37.
3. Кузьмина Н. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. Кузьмина. – М. : Высшая шк., 1990. – 119 с.
4. Кочарян Т.Э. Развитие методической компетентности преподавателя среднего профессионального учебного заведения в условиях последиplomного образования : дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Т.Э. Кочарян. – Ставрополь. – 2004. – 179 с.
5. Дубасенюк О. Професійна виховна діяльність педагога: досвід порівняльного дослідження: монографія / О. Дубасенюк. – Житомир, Житомирський держ. пед. ун-т., 2002. – 192 с.
6. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В.Н. Введенский // Педагогіка. – 2003. — № 10. – С. 51 – 55.
7. Пасічник В. Р. Модель професійних компетенцій випускників фізкультурних вищих навчальних закладів Польщі // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2010. – №5. – С. 102–104.
8. Скрипка З.А. Формирование профессиональной компетентности учителя физики на лабораторных работах / З.А. Скрипка, Н.Д. Артемова // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2013. – Вып. 4 (132). С. 56–59.
9. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя / Н.В. Кузьмина. – М. : АПН. – 1990. – 149 с.
10. Ипполитова Н.В. Система профессиональной подготовки студентов педагогического вуза: личностный аспект: Монография / Н.В. Ипполитова, М.А. Колесников, Е.А. Соколова. – Шадринск : Исеть, 2006. – 236 с.
11. Волощук А.М. Формування методичної компетентності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі педагогічної практики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А.М. Волощук. – Житомир, 2012. – 235 с.
12. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір [Електронний ресурс] / Затверджено наказом МОН № 998 від 31.12.2004 р. – Режим доступу : http://sites.znu.edu.ua/liberal_edu/docs/181.ukr.html.

References

1. Astachova, V.I. (2007). *Glossary of contemporary education*. In Usik, E. (Ed.). Kharkiv: Publishing House of the National Ukrainian Academy (in Ukr.)
2. Vitchenko, A. (2012). A competency-based approach to the training of the teacher of the higher military educational institution. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 5, 33–37 (in Ukr.)
3. Kuzmina, N. (1990). *The professionalism of the teacher's personality and the master of industrial training*. Moscow: Higher School (in Russ.)
4. Kocharyan, T. (2004). *Development of methodical competence of the teacher of the secondary vocational educational institution in terms of postgraduate education* (PhD dissertation). Stavropol (in Russ.)
5. Dubasenyuk, O. (2002). *Professional educational activities of the teacher: experience of comparative research*. Zhytomyr: Zhytomyr State Pedagogical University (in Ukr.)
6. Vvedenskyy, V. (2003). Modelling of the professional competence a pedagogue. *Pedagogy* 10, 51–55 (in Ukr.)
7. Pasichnyk, V. (2010). The model of professional competence of graduates of sports higher educational institutions in Poland. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, 5, 102–104 (in Ukr.)

8. Skripko, Z., Artemova, N. (2013). Formation of professional competence of the physics teacher at laboratory works. *Bulletin of Tomsk State Pedagogical University*, 4, 56–59 (in Russ.)
9. Kuzmina, N. (1990). *The professionalism of the teacher's personality*. Moscow: Academy of Pedagogical Sciences (in Russ.)
10. Ippolitova, N. (2006). *The system of the professional training for students of the pedagogical highereducational institution: personal aspect*. Shadrinsk: Iset (in Russ.)
11. Voloshchuk, A. (2012). *Formation of methodical competence of future teachers of humanities during pedagogical practice* (PhD dissertation). Zhytomyr (in Ukr.)
12. The conceptual bases for the development of pedagogical education in Ukraine and its integration into the European educational space. Approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 998 dated 31.12.2004. Retrieved 18/12/2015 from http://sites.znu.edu.ua/liberal_edu/docs/181.ukr.html (in Ukr.)

Надійшла до редакції 20.12.2015.
Прийнята до публікації 22.12.2015.

Abstract. Fesenko Oksana. Study of the Phenomenon "Professional Competence" of Teachers in the Scientific Literature.

Due to Ukraine's adaptation to international educational requirements, issues concerning teachers' professional development are becoming increasingly important. The issue of researching the essence of the phenomenon "professional competence" and identifying its components is topical and pressing. The article observes the procedural and dynamic nature of forming professional competence, as well as all its components, as personal new growths in the process of labor activity and professional development of a teacher. The essence of the phenomenon "professional competence" in the foreign and domestic scientific literature has been considered in the article, the main approaches of modern scholars concerning the definition of the content of professional competence have been reviewed; the interrelation between teachers' abilities and functions performed during professional teaching and educational activities has been analyzed; the structure of professional competence of primary school teachers has been determined.

Two following blocks reflecting the specificity of competencies have been defined within the structure of teachers' professional competence (in order to clarify and classify components). The block of universal competencies is formed on the basis of scientific and theoretical, activity-related, valueological competencies. Such important competencies as psychological, pedagogical and worldview competencies are proposed to refer to universal competencies and consider within the framework of scientific and theoretical or fundamental competencies. In its turn, pedagogical competence includes didactic, methodological and method competencies while psychological competence consists of social and psychological, reflexive, communicative and other competencies. The block of special competences reflects the specificity of a particular direction of the education policy.

Keywords: professional competence, teacher's professional competence structure, universal and special components.